

KAREL KRAMÁŘ (1860–1937). VZESTUP A PÁD „VŮDCE NÁRODA“

JANA ČECHUROVÁ, Univerzita Karlova, Praha

Jméno Karla Kramáře je neodmyslitelně spjato s vývojem meziválečné politické pravice, je jejím symbolem. S jeho postavou je svázáno, a tím personifikováno značné množství sympatií i antipatií, které jsou k prvorepublikové pravici pociťovány. V tomto kontextu je otázkou nikoli jednoduchou, jaké bylo Kramářovo skutečné postavení nejen v jeho straně, ale v české politice vůbec, vždyť patřil k jejím profilujícím osobnostem po dobu bezmála padesáti let.

Karel Kramář, pocházející z rodiny bohatého stavebního podnikatele, dostal pro život řadu výhod, o jakých se jeho vrstevníkům ani nesnilo. V jeho případě rozhodně neplatí téměř stereotypní schéma biografii českých politiků přelomu 19. a 20. století, z nichž naprostá většina pocházela z chudých, maximálně středostavovských poměrů. Ne, Karel Kramář nikdy nepoznal, co to je, protloukat se na studiích pomocí kondic, nepoznal, jaké to je začínat jako koncipista v advokátní kanceláři, ani jaké to je shánět nevěstu s dobrým věnem. Navíc – jeho otec nejenže jej dokázal zabezpečit hmotně, ale navíc měl pochopení pro synovu touhu po vzdělání, stejně jako pro to, že po něm nepřevzme rodinné firmy. Karel Kramář mohl tedy svůj život již od útlého mládí řídit bez ohledu na řadu – pro mnohé jiné fatálních – determinantů.

O jeho mimořádném duševním nadání nemohlo být sporu. Ve Vysokém nad Jizerou, kde se narodil, začal do školy chodit v pěti letech, v jedenácti jej již otec zapsal do prestižního pražského gymnázia na Malé Straně. Už tehdy Kramáře přitahovaly věci veřejné, především jej oslovil ten fakt, že na stejném gymnáziu studovala řada studentů jiných slovanských národů, hlavně z Balkánu. Po maturitě, jež dopadla excelentně, se zapsal na studia práv na pražské univerzitě, kam však ve skutečnosti nastoupil až napřesrok, neboť předtím podnikl studijní cestu po západní Evropě, věc pro českého maturanta dosti ojedinělou. Stejně tak mimořádné bylo, že po promoci (1884) studoval ještě dva roky v Berlíně, Paříži a Londýně, kde jej zajímalo jednak národní hospodářství, jednak politické vědy.

Vysokoškolská studia Karla Kramáře spadají do období, kdy se naplno konstituovala moderní česká věda, do období, kdy se rozdělila pražská univerzita na českou a německou, do období velkých diskusí o tématech, jež s sebou přinášela moderní společnost a kultura. Kramář plně tyto dobové diskuse, jež hýbaly i světem studentů, vnímal a účastnil se jich. Stejně tak se ale účastnil i veselého studentského života.

Byl např. funkcionářem spolku českých právníků Všehrd, kde měl na starosti jednak knihovnu, jednak tzv. zábavní výbor, který pořádal především právnícké plesy. Ani politizující diskuse, ani zábava však Karla Kramáře nesvedly z cesty vzorného studenta.

Když doplnil svá studia ještě o zkušenosti z ciziny, usadil se roku 1886 trvale ve Vídni, neboť měl za to, že se zde bude věnovat akademické kariéře. První Kramářova tištěná práce vyšla ve stejném roce v Lipsku – zabývala se papírovými penězi v Rakousku od roku 1848. Další pak se týkala ruské valutové reformy. Karel Kramář se ponořil do archivního studia, akademikem se však nestal, neboť jej oslovila politika. Svě rešerše z této doby však později zúročil v cenné práci České státní právo.

A zde přicházíme k dalšímu pozoruhodnému momentu jeho života. Karel Kramář totiž nebyl existenčně nucen nalézt si nějaké zaměstnání, mohl si dovolit zůstat „na volné noze“, neboť otec mu právě v této době věnoval jako zdroj existenčního zabezpečení přádelnu v podkrkonošském Libštátě. Později se v jeho rukou soustředilo několik továren, nejen z oblasti textilní, ale i cihelna a stavební podnik. Zároveň ovšem nebyl Karel Kramář nucen se o tyto své podniky nějak výrazně starat, staly se zkrátka prostředkem jeho příjmů, nikoli seberealizace.

V době svého vídeňského pobytu (Kramář měl ve Vídni byt až do roku 1917, což si rovněž mohl dovolit jen málokterý z Čechů) obnovil kontakty se svými někdejšími vysokoškolskými pedagogy, kteří se formovali do nejen vědeckého, ale i politického uskupení tzv. realistů, kde nejvýraznější osobností byl bezesporu Tomáš Garrigue Masaryk, tehdy profesor filozofie na pražské univerzitě. Realisté usilovali o metodu kritického nazírání nejen ve vědě, ale i na politické a kulturní otázky, kritizovali jak konzervativismus staročechů, tak jistou demagogičnost a přepolitizovanost mladočechů, tedy dvou nejvýraznějších českých politických stran té doby. Karel Kramář byl získán pro spolupráci s tímto ideovým okruhem, začal se podílet na dopisování do jejich časopisu Čas a později i na jeho vydávání. Vedle toho psal z Vídni i do francouzských a německých listů.

Politický realismus se stavěl proti bezplodnému romantismu, proti autoritářství i radikalismu, usiloval o odtabulizování českého veřejného života a o možnost diskutovat o všech tématech, bez ohledu na politickou, sociální nebo nacionální předpojatost. Chtěl propagovat pozitivní

Obr. 1. Karel Kramář v dětském věku s otcem Petrem Kramářem

program soustavné drobné práce pro národ. A právě ve službách tohoto programu vstoupil Karel Kramář po boku Tomáše G. Masaryka a národohospodáře prof. Josefa Kaizla do české politiky. Před volbami 1891, v nichž se oprávněně očekával konec dominance staročeské strany a nástup éry mladočeské, se realistická skupina spojila s mladočechy a v rámci jejich kandidátní listiny se i Karel Kramář stal ve svých třiceti letech, což byla nejnižší možná věková hranice, poslancem říšské rady. Část realistů se záhy s mladočechy opět rozešla (Masaryk složil poslanecký mandát r. 1893), ale Karel Kramář zůstal a udělal v této straně, hájící liberalismus, velkou kariéru.

Od roku 1891 byl tedy Karel Kramář poslancem a zůstal jím až do své smrti. V mladočeské straně se plně etabloval, záhy se stal i poslancem zemského sněmu, od roku 1896 byl členem delegací, tedy reprezentace rakouské a uherské, diskutujících o předmětech společného zájmu. Roku 1907 se dostal i formálně do čela této strany. Kramář patřil před první světovou válkou k největším propagátorům a obhájcům tzv. pozitivní politiky, jež vskutku odmítala radikalismus a snažila se postupně posilovat hospodářské, politické i kulturní pozice českého národa, i ostatních slovanských národů v rámci habsburského soustátí. Tyto snahy však byly značnou částí českého politického spektra vnímány

jako odsouzenihodný oportunismus, a nikoli jako pozitivní nosný program.

Tak, jak se na konci 19. století diferencoval český politický život, tak Kramářově straně ubývalo voličů. Postupem doby se vyprofilovala především jako reprezentantka měšťanských a podnikatelských vrstev a části inteligence. Na tom se příliš mnoho nezměnilo ani v dalších desetiletích. Karel Kramář se postupem doby stal téměř symbolickým vyjádřením českého burzoy, přestože o jeho silně vyvinutém sociálním citění (spíše ovšem patriarchálního typu) nemůže být pochyb. Byl to továrník, který svůj přepych dával sebevědomě na odívání a jehož ekonomické zázemí budilo již od mládí spíše závist než respekt, patrně také proto, že k němu přišel tak jednoduše. Poněkud exoticky působil i Kramářův soukromý život, neboť se ve svých 40 letech oženil s osudovou ženou svého života, velmi zámožnou Ruskou Naděždou Nikolajevnou Abrikosovovou, s níž se seznámil během svého prvního pobytu v Rusku roku 1890 a jež se kvůli němu po desetileté komplikované známosti rozvedla. Spolu pak vybudovali několik impozantních sídel, jakými by se mohl sotvakdo z české společnosti chlubit. Do značné míry tak naplňovali svůj vztah, protože manželství zůstalo bezdětné. Vedle přímořské vily v Barbo na Krymu a krkonošského zámku ve Vysokém nad Jizerou, v nichž velkoryse hostili české umělce i politiky, jde především o pražskou vilu, které se neřekne jinak než Kramářova. Je umístěna na ostrohu nad Vltavou kousek od Hradčan a dnes slouží jako rezidence českých premiérů.

Rusko se stalo Kramářovým osudem. Nejenže zde našel svoji životní lásku, což je možno konstatovat bez veškeré ironie a nadsázky, ale i jeho politické uvažování a mnohdy i osudy byly s Ruskem úzce svázány. Kramář je neodmyslitelně spjat s tzv. novoslovanstvím, s propagací moderní spolupráce Slovanů. Stejně tak je spjat s vlastní vizí zahraniční politiky v poválečném období, v níž nebylo místo pro tolerování bolševického režimu, ovšem v takové podobě, že to nebylo slučitelné s dobovou realitou, spíše připomínalo zaslepený fanatismus, pramenící z životního traumatu. Kramářova rodina přišla v důsledku bolševické revoluce v Rusku o majetek, včetně luxusní krymské vily, a paní Kramářová ztratila možnost stýkat se s vlastními dětmi a vnoučaty. Karel Kramář spřádal vize, jak Rusko zachránit. Nebylo to však v jeho možnostech, tak alespoň ze všech sil pomáhal ruským emigrantům, kterých žili v meziválečném Československu desetitisíce.

Slabost pro Rusko se mu také stala málem osudnou. Po vypuknutí první světové války se Kramář zapojil jako jeden z prvních do činnosti Maffie, nejvýznamnější odbojové domácí skupiny, jež udržovala kontakty s Masarykovou akcí v exilu. Jeho účast zde byla však spíše symbolická. V květnu 1915 byl Kramář zatčen a uvězněn. Hlavním důvodem jeho perzekuce se stala právě novoslovanská politika, kontakty s ruskými žurnalisty a politiky, a také to, že se odmítl podílet na prohlášení loajality českých politiků vůči monarchii, vedoucí válku. Karel Kramář, předválečný vůdce pozitivní politiky, byl v červnu 1916 odsouzen vojenským soudem k trestu smrti oběšením. Kramářovi nepomohla ani poslanecká imunita, ani známost s nejpřednějšími muži monarchie. Vojenské kruhy se rozhodly, že má být pro výstrahu všem exemplárně potrestán, přestože proti němu

Obr. 2. Karel Kramář po návratu z vězení na terase své vily v Praze, 1917 (?)

nebyly objeveny přímé a hmatatelné důkazy. Karel Kramář měl symbolizovat zdisciplinování českého národa.

Vězení snášel velmi těžce, nedokázal se se změnou životních podmínek vyrovnat. Spíše než vidina smrti jej ničila vězeňská každodennost, nepohodlí, na něž nebyl nikdy zvyklý. Proto byl také ochoten (především pod vlivem své manželky) k ledasjakým ústupkům, jen aby se dostal z vězení. Naštěstí pro jeho politickou budoucnost mu v tom vždy někdo z politických přátel zabránil a veřejnost se o jeho slabosti nedozvěděla. Dříve, než rozsudek nabyl právní moci, císař František Josef I. zemřel, a mladý císař Karel nehodlal svou vládu začít popravami. Karel Kramář byl nakonec v červenci 1917 amnestován. Vojenským kruhům jejich strategie nevyšla, naopak, Karel Kramář se stal symbolem mučednického utrpení českého národa a jeho ponížení. Po příjezdu domů byl vítán se všemi poctami. Jestliže v době zatčení reprezentoval jednu slábnoucí politickou stranu, pak nyní byl vnímán jako představitel celého národa. Proměna mladočeského pozitivního politika v revolucionáře byla před zraky veřejnosti dokonána. Karel Kramář se stal na určitý čas vůdcem národa bez bázně a hany.

Již od léta 1917 probíhal proces zjednodušování českého politického spektra. České městské strany chtěly vytvořit společný reprezentativní politický subjekt, který by dokázal obstát v konkurenci se sociálními demokraty a agrárníky.

Zároveň se sjednocená strana měla stát politickou nositelkou ideje české samostatnosti. Nakonec se v tomto koncentračním procesu sešli vedle Kramářových mladočechů ještě někdejší Masarykovi realisté, nacionálně radikální dědici procesu s Omladinou, státoprávní pokrokaři a moravští lidovo-pokrokaři. Časem k nim přibýly ještě trosky staročeské strany. Tyto strany se koncem roku 1917 dobrovolně rozešly a v únoru 1918 spatřil světlo světa nový politický subjekt – strana státoprávně demokratická (od března 1919 národně demokratická). Jejím předsedou se za všeobecného konsensu stal Karel Kramář.

Kramář se zpočátku snažil vymezit straně s ohledem na politickou realitu (t.j. systém stavovského stranictví) přesnější pole působnosti, chtěl, aby se soustředila především na střední stav, který byl relativně početný. Tuto svou ideu však nedovedl k realizaci a jeho strana se formovala spíše samospádem. Snad to bylo způsobeno i tím, že na Karla Kramáře čekaly důležité úkoly, jež přesahovaly vnitřní rámec jeho strany.

V červenci roku 1918 se Karel Kramář stal předsedou Národního výboru, zastřešujícího orgánu české politiky. Stal se jím, přestože nebyl reprezentantem nejsilnější politické strany, byl ale nadmíru reprezentativní osobností. Jeho okolí začalo ještě intenzivněji pečovat o kramářovský mýtus vůdce národa. Tato situace pokračovala v podstatě obdobně i po vzniku Československa, když Kramář vyměnil předsednické křeslo v Národním výboru za křeslo premiérské, a stal se předsedou první československé vlády, vlády všénárodní, t.j. tvořené všemi českými politickými stranami. Tyto pozice přispěly k tomu, že Kramář začal sám sebe vnímat jako reprezentanta všénárodního, dalo by se říci nadstranického. Takové státnické uvažování je zajisté pochopitelné, zároveň však může být částečně i na škodu, pokud se jedná o předsedu politické strany, který má mít na mysli rovněž její maximální profit.

Jasným signálem toho, že velmi záhy vyprchalo všeobecné nadšení ze vzniku samostatného státu a že začíná převažovat sociálně konfliktní pole nad nacionálním, se stal atentát, který byl spáchán počátkem ledna 1919. Tehdy mladý levicový radikál střelil Karla Kramáře z bezprostřední blízkosti do hrudi – a jen shodou šťastných náhod se náboj zastavil o koženou peněženku kryjící srdce. Tato událost Kramářem pochopitelně otřásla. Představa, že unikne rakouské šibenici, aby se stal obětí domácího atentátníka, byla pro mnohé opravdu šokující. O co horší bylo, když Kramářův spoluvězeň a nejbližší spolupracovník, ministr financí Alois Rašín, se stal roku 1923 skutečnou obětí atentátu, který byl proveden ze stejných důvodů. Kramář i Rašín byli symboly nepřátelské třídy – buržoazie.

Leden 1919 byl pro Kramáře osudovým měsícem i z jiného důvodu. Tehdy začínala v Paříži mírová konference a on na ni odjel jako předseda československé delegace. Byla to však taktická chyba. Kramář si chtěl pochopitelně užít mezinárodní uznání a návrat na evropskou půdu, ale výsledkem bylo jen rozčarování a ztráty. Ani ne po čtvrtroce premiérství odjel tedy do Paříže a vyklidil tak na dlouhou dobu pole svého vlivu jiným. Ztratil tak vliv na domácí politiku jako premiér, kde jej plně zastal agrárník Antonín Švehla, a ve státě přenechal volné pole působnosti prezidentu Masarykovi, který se v prosinci 1918 vrátil z exilu.

Ve vlastní straně jej zcela nahradil první místopředseda, již zmiňovaný Alois Rašín. Kramář se za celé měsíce v Československu ani neukázal, přijel až v září 1919. Dokonce ani ustavující sjezd jeho strany, která jej opět zvolila předsedou, jej nedokázal pohnout byt' k symbolické návštěvě Prahy. Národní demokracie se vyprofilovala na nositelku dvou zásadních idejí – liberalismu a nacionalismu, nevybočovala však z rámce demokratického systému. Karel Kramář si časem osvojil stále silnější nacionalistickou rétoriku, ani on však nikdy nepřestal ctít demokratické principy a hodnoty.

Přítom jeho pařížské působení, které jej nikterak neuspokojovalo, protože nebyl schopen přijmout roli reprezentanta pouze malého národa, budilo i doma značné rozpaky. Zatímco role ministra zahraniční Edvarda Beneše byla nezpochybnitelná, Kramářovy kroky zdaleka tak jednoznačné nebyly. Především jeho angažovanost ve prospěch vojenské intervence československých legionářů proti bolševikům v Rusku budila nesouhlas a byla považována za velkou necitlivost.

V době Kramářova pařížského pobytu vidíme jeho značnou odtažitost od reálného politického života i vlastního stranického zázemí. Když pak poslanecká sněmovna po podepsání versailleské mírové smlouvy posílala blahopřání, telegram dostal pouze Beneš, Kramář nikoli. Nebyla to zlá vůle, ale prostě se na něj v tu chvíli zapomnělo... Když se Kramář vrátil na sklonku léta roku 1919 do vlasti, byl nakonec rozčarován z Paříže i z Prahy. Případal si ostrčený a zneuznaný. Idea vůdce národa byla již dávno pryč. Zanedlouho se odebral na svou misijní cestu k bílému generálovi Denikinovi, ale jednal tak jako soukromá osoba ve francouzských službách. Ani tato jeho iniciativa však nedopadla dobře. Tak mu nezbylo, než se pomalu vrátit zpátky k domácí politice. Ovšem již jen jako poslanec a předseda páté strany co do pořadí v rámci českých uskupení. V duchu však Karel Kramář bezesporu nepřestal pomýšlet na svůj sen, totiž stát se po Masarykovi druhým československým prezidentem. Tento sen se však postupně více a více rozplýval, stejně tak jako představa zničení bolševiků v Sovětském svazu.

Přes všechny tyto peripetie nepřestal být Kramář pro absolutní většinu svých straníků neotřesitelnou autoritou, stejně tak, jako mu můžeme přičíst značný společenský respekt i jisté charisma. Někdy bývá jeho role charakterizována tak, že byl jakousi monstrancí, která se ukazuje lidu. Jeho reálné postavení ve vlastní straně však bylo přece jen složitější.

Na jedné straně to byl Kramářův zásadní ostrý protihradní a protibenešovský kurs, k němuž přikročil právě na základě pocitu deziluze z pařížské konference a následných událostí, vůči němuž se vymezovaly opoziční proudy v rámci národní demokracie. Na straně druhé to ale nebyla osobní střetnutí s ním, kvůli kterým ze strany nespokojenci odcházeli. Kramář se i nadále stylizoval do role muže, který stojí nad politickou každodenností, mnohdy se mu však stávalo, že se ocitl spíše mimo. I v Pětce (neformálním orgánu politických vůdců, kde se předjednávala politická rozhodnutí) byl členem Alois Rašín a teprve až po jeho smrti se uvolnilo místo pro Kramáře.

Kramář se mnohdy snažil rozpory uvnitř své heterogenní politické strany vahou své osobnosti mírnit, v dané složitě

Obr. 3. Karel Kramář v pracovně pražské vily, 1937 (?)

situaci to však bylo málo. Neměl sílu ani chuť věnovat se každodenní obyčejné politické práci, a tak pole působnosti vlastně vždy přenechával někomu jinému, ať už to byl zpočátku Alois Rašín, nebo od poloviny 20. let František X. Hodáč.

Kramář zaujímal již v raném mládí v české politice mimořádné a výsadní postavení, které bylo do značné míry dáno jeho – na české poměry ojedinělou – existenční nezávislostí. Nemusel se dlouhodobě propracovávat stranickou hierarchií, a tak jistě nabyl dojmu, že je to vlastně pod jeho úroveň. A tato konstelace přinesla své ovoce – Karel Kramář byl neotřesitelným vůdcem národní demokracie, ale jeho ruce byly vlastně prázdné.

Resümee

Jana Čechurová

Karel Kramář (1860–1937)

Aufstieg und Fall des „Führers der Nation“

Karel Kramář gehört zweifellos zu den markantesten tschechischen Persönlichkeiten in der Politik zu Ende des 19. und den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts. Obwohl er während des Ersten Weltkriegs direkt zu einer symbolisierten Personifizierung des tschechischen Volkes wurde, machten doch sein Lebensschicksal, seine Ansichten, sein Hinterland und sein Herantreten an politische

Aufgaben aus ihm eine sich in vielem vom tschechischen politischen Standard stark abhebende Persönlichkeit. Einer der grundlegenden ausschlaggebenden Faktoren für Kramáfs Lebensausrichtung war seine ausreichende – sogar ungewöhnlich gute – finanzielle Absicherung, die ihn bereits seit seiner Kindheit formte. Sie gewährte ihm eine Unabhängigkeit, die jedoch oftmals in ein Loslösen vom realen Leben und realer Politik ausartete. An Kramář war wirklich Vieles außergewöhnlich – die Möglichkeit eines Auslandsstudiums, in jungen Jahren der Beitritt in die hohe Politik, eine gesicherte Existenz und das Hinterland in Wien, auch unternehmerische Aktivitäten, denen er sich persönlich jedoch nicht widmete, seine für Böhmen recht

exotische Ehefrau, das Übergreifen seiner politischen Konzeptionen in außenpolitische Bereiche bereits zu Zeiten der Monarchie, dramatische Schicksalsschläge während des Ersten Weltkriegs, seine berühmte erste Ausübung des Postens als Premierminister in der selbstständigen Tschechoslowakei, wie auch sein unrühmliches und politisch unrealistisches Festhalten an einigen Ansichten in der Außen- und Innenpolitik in der Zwischenkriegszeit. Karel Kramář ist bis heute Symbol für eine liberale nationalistische Politik, die das öffentliche Leben in den Ländern der Böhmischen Krone über mehr als ein halbes Jahrhundert bemerkenswert beeinflusste.

Übersetzt von Marianne Horáková